

Recension

Heine Andersen
Rationalitet, velfærd & retfærdighed
188 sidor
København:
Nyt Nordisk Forlag 1988

Heine Andersen tar ett nytt grepp om vetenskapen i sin bok *Rationalitet, velfærd & retfærdighed* genom att läsa dess historia så att säga på tvären. Han har valt ut några centrala samhällsvetenskapliga begrepp och försöker spåra dessas övergångsformer, transformation, bakåt i tiden. Med denna teknik rekonstruerar Andersen en teori, som vi känner igen som den *kritiska teorin*. Andersen har härmed lyckats sätta in den kritiska teorin i ett större sammanhang, som ett led i en teoriutveckling och teoribildningsprocess.

Andersen har valt begreppen rationalitet, velfærd och rättvisa. Alla tre begreppen tillhör nyare tidens tankevärld. Det var upplysningsfilosoferna som vidgade våra perspektiv utanför det medeltida skolastiska, och det är hos dem vi finner källorna till vår tids stora idéströmning, nämligen utilitarismen. För samhällsvetenskapens del har utilitarismen betytt att det vetenskapliga tänkandet fått en social och politisk riktning. Lyckomoral, ändamålsenlighet och rättvisa, dock inte i moralisk mening, blev nyckelbegrepp hos denna idéströmning.

Andersen upptäcker ganska snart att det är svårare att finna analyser av rättvisebegreppet än av rationalitets- och välfärdsbegreppen. Anledningen härtill antar Andersen vara det vetenskapliga kravet på värde-

ringsfrihet. Enligt Andersen är det otillfredsställande utrett varför subjektiva värdeomdömen skulle vara mer påtagliga i begrepp som rättvisa än i begrepp som rationalitet och välfärd. Detta är i själva verket Andersens problemställning i boken. Det han gör är att analysera begreppet rationalitet i dess olika historiska former, vilket leder honom rakt in i den kritiska teorins generering.

Enligt Andersen kan vi följa rationalitetsbegreppets transformation genom såväl idéströmning som teoribildning de senaste 2-300 åren. Begreppet finns i utilitarismens nyttobegrepp, det finns i strukturfunktionalismens systemteori, det finns hos Marx och i historiematerialismen. Framförallt finns det hos Marx' uttolkare, hos Popper, samt hos Marcuse, Habermas och andra företrädare för den kritiska teorin.

En fruktbar utgångspunkt finner Andersen i våra normers legitimitet. Vad är bestämmande för norminnehåll? Hur tillskrivs detta förpliktigande och bindande kraft för den enskilde individen?

Funktionalismens svar på frågan, enligt Andersen, är att det sker genom utveckling av roller och inrättande av institutioner, vilka motsvarar de budskap de aktuella normerna står för. Utilitarismens svar på samma frågor är att normerna bestäms av dessas positiva eller negativa konsekvenser på samhället som helhet.

Den kritiska teorin ger ytterligare ett annat svar. Dess företrädare hävdar att vi skulle vara involverade i en framåtskridandeprocess i fråga om vår moral- och rättvisepuffattning. I detta ligger något annat än det som beskriver målrationalitet. Habermas menar att det

finns en annan dimension av rationalitetsbegreppet, som inte är ego-centrisk till sin innebörd. Han försöker visa oss hur rationaliteten är förankrad i institutionerna och i historien. Men begreppen är inte bara teoretiskt användbara abstraktioner utan är i högsta grad en del av människors tankevärld. Det är vår tankevärld, som den kritiska teorin försöker utforska och rekonstruera. Habermas använder begreppet *kommunikativ rationalitet*, med vilket han vill säga att det finns ett slags rationalitet vid sidan av den målrationalitet och det är den som är objektet för den kritiska teorin. Genom språklig kommunikation förmedlar vi vår självreflexion, vilken är vår bearbetning av den kollektiva inlärning vi alla är delaktiga i. Vi är en länk i en samhällelig inlärningsprocess genom språklig kommunikation, och internaliserar härigenom inte bara normer. Vi tillägnar oss också ett självmedvetande och stimuleras i vår förståelseutveckling av omvärlden.

Men detta är inget fullständigt svar. Svagheten i Andersens analys är att han jämför idéströmning med teoribildning. Kontaminationen verkar förvirrande, när han ställer funktionalismen och utilitarismen mot varandra som likvärdiga abstraktioner på samma nivå. Utilitarismen är en idéströmning medan funktionalismen är en teori, i likhet med t ex marxismen. Analyserar vi förhållandet dem emellan skall vi finna tydliga inslag av utilitarismen i t ex funktionalismen.

Begreppet målrationalitet kan ha, men behöver inte ha, en social aspekt. Det har ofta en rent strategisk och instrumentell innebörd. Målrationalitet är förenat med en

mekanisk samhällsuppfattning. Om och när detta synsätt tillåts dominera samhällspolitiken leder det till ett tillstånd där stat och ekonomi vävs samman på ett funktionellt sätt, som till slut framstår som ett samlat och självständigt målrationellt system, med ett innehåll som ligger utanför människors livsvärld.

Livsvärlden består enligt Habermas av de tre huvudkomponenterna kultur, samhälle och personlighet. Livsvärlden är vårt förråd av bakgrundskunskap och förhandstolkningar av verkligheten, som möjliggör vår identitet och ger vår handlingsberedskap en riktning. Livsvärlden är också vårt förråd av etiska och juridiska regler. Det är genom dessa vi får möjlighet att erkänna samhällsordningens legitimitet och genom dessa skapas vår motivation.

Begreppet livsvärld har antropologisk och sociologisk tradition och återfinns i den funktionalistiska teorins begreppsapparat. Habermas' definition av begreppet är emellertid inte funktionalistisk. Hos Habermas är livsvärld inte bara ett uttryck för samhällets överlevnad och funktionseffektivitet utan också underkastat en kritisk granskning av sina egna förutsättningskrav.

Den målrationella varianten av begreppet rationalitet är förenat med ett pris. Ett målrationellt utformat samhälle får som konsekvens att livsvärlden så att säga koloniseras av systemet. Det innebär att de socialt verkande mekanismerna, som ger mening, identitet och tilltro till systemets förmåga att tillfredsställa den enskildes behov av rättvisa suggs upp eller koloniseras av systemet.

Förhållandet mellan begreppen

system och *livsvärld* kan beskrivas så att handlingar skapar strukturer, som i sin tur skapar förutsättningar för handlingar. Denna dialektik eller dubbelhet försöker Habermas utnyttja i sin teori om system och livsvärld, där kommunikativ rationalitet blottlägger just detta förhållande.

Med sin kritiska teori skjuter Habermas in sig på den politiska styrningen av samhället. Inte så att han anser att inga styrningsmedel och styrningssystem borde finnas överhuvudtaget. Men han menar att institutionerna bör omformas så att det blir möjligt med en dialog mellan styrande och styrda – *utan* att det för den skull sker en kolonisering av livsvärlden, pga ett snävt målrationellt perspektiv. Det Habermas vill ha istället är ett samhälle byggt på kommunikativ rationalitet. Genom att analysera rationalitetsbegreppet över tiden kan Andersen se hur begreppet målrationellitet hos funktionalismen transformeras till kommunikativ rationalitet hos den kritiska teorin.

Den stora förtjänsten med Andersens bok är att han sätter in den kritiska teorin i ett vetenskapshistoriskt sammanhang. Den kritiska teorin är emellertid ytterligare ett exempel på utilitarismens inflytande på teoribildningen. Tidigare har vi sett funktionalismen, interaktionismen och andra exempel på dess styrka. Dessa sistnämnda teorier har utsatts för hård kritik från marxistiska samhällsforskare. Kritikens inre kärna äger en konsistens som det är möjligt att knyta samman just i den kritiska teorin. Upphovsmännen är förvisso flera men Marcuse och Habermas framträder kanske som de klaraste idékällorna. Men

även om Frankfurtskolan med Marcuse och Habermas i spetsen bidragit till en spridning och genomslag av den kritiska teorins förklaringsmodell, så har ingen före Andersen knutit upp kritisk teori till en utveckling av vetenskapsteorin självt, satt in den i ett större sammanhang och genom analys av främst rationalitetsbegreppet i sällskap med begreppen välfärd och rättvisa påvisat

en inre dynamik i det mänskliga tänkandet och att detta har en alldeles bestämd men omedveten riktning.

Andersens analys och slutsatser hade emellertid blivit ännu klarare i konturerna om han inte blandat samman idéströmning och teori-bildning.

Margaretha Rolfson